

УДК 025.4.02

Олег Сербін,
старший науковий співробітник НБУВ,
кандидат історичних наук

Класифікаційні схеми основних розділів Енциклопедії Дідро та Д'Аламбера з позиції представлення змісту наукової думки

У публікації охарактеризовано класифікаційні схеми основних розділів Енциклопедії. Проведено детальний аналіз структури та змісту класифікаційних схем, який дає підстави зробити висновок, що це видання розпочало відлік розвитку організації систем знань, відмінних від попередніх, богословських.

Ключові слова: класифікація, схема, Енциклопедія, наука, теологія.

Концепція науки, що панувала серед енциклопедистів, була спрямована проти системи природжених ідей, в якій все ще були приборчани. Д'Аламбер, наслідуючи теорію Ф. Бекона [25, с. 361—363] про поділ людських здібностей на пам'ять, розум і уяву, а також концепції Дж. Локка [16, с. 24—26] про досвідчене походження людських знань, про зв'язок теорії та практики, що дає плідні для людства результати, говорить про три різні способи дії душі на об'єкти думок, що відносяться, відповідно, до пам'яті, розуму та уяви. Він зазначає, що ці три здатності утворюють три загальні відмінності нашої системи, три загальні об'єкти людського пізнання: до пам'яті відноситься історія, до розуму — філософія, а до мистецтв — уява [6, с. 622]. Тому аналіз та вивчення класифікаційних схем основних розділів Енциклопедії є на сьогодні *актуальним* у загальному дослідженні розвитку класифікаційної думки та здійсненні систематизації інформаційних даних. *Об'єктом* пропонованої публікації є класифікаційні схеми основних розділів Енциклопедії як такі, що виражали результат представлення організації наук; *предметом* — дослідження структури та змісту класифікаційних схем основних розділів Енциклопедії; *метою* — аналіз і визначення впливу класифікаційних схем основних розділів Енциклопедії на еволюцію класифікаційної думки та на розвиток принципів систематизації.

Енциклопедисти, наслідуючи досвід попередників у питаннях щодо організації знань, класифікації наук, вимагують власну мапу мистецтв та ремесел, тим самим символізуючи еволюційність розвитку класифікаційної думки.

Розкриваючи суть представлення пам'яті в Енциклопедії, у першу чергу варто зазначити, що пам'ять напрями асоціювалася в енциклопедистів з історією. Історія позиціонувалася як наука, що має масштаб всеохопленості та багатогранності. Під кутом історичних фактів в Енциклопедії розглядалися різні галузі виробництва. У статті "Критика" цієї Енциклопедії читаємо: "В науці існують три завдання: доведення попередніх істин, встановлення порядку в їхньому викладенні, відкриття нових істин. Попередні істини стосять або фактів, або є роздумами. Факти бувають моральними та фізичними. Моральні факти складають історію людей, до якої часто додають фізичні факти, що не завжди відносяться до моралі" [15, с. 58]. Таким чином, видно, які завдання ставилися перед історією для подання читачу цілісної картини історичного знання.

Цивільна історія — це своєрідний барометр відповідності фактографічної інформації реаліям того часу. Як уже зазначалося, автори Енциклопедії поширюють тезу про рівноправну громадянську позицію усіх людей не лише між підданими, а й між монархом і підданими: "Хіба за своїм природним станом він більше людина, ніж вони? Чи володіє він більш піднесеною душею і розумом? А якби і володів, то хіба у нього більше, ніж у них, спраги і потреби в задоволенні життя? Чи не дивно, щоб усі існували заради одного, і чи не правильніше, щоб один існував для усіх?" [19, с. 66].

В основному в авторів Енциклопедії були матеріалістичні настрої та антидогматичні переконання, тому-то абсолютно логічним є бажання останніх змістовністю статей навчити читачів розуміти історію з позиції не тільки дня вчорашнього, а й сьогодення як передумови і фундаменту для майбутнього. Для цього інформація у виданні подавалась у такому вигляді, щоб читач "розглядав історію у відповідності до плану, в який входить все те, що в моральному та фізичному відношенні сприяло формуванню, підтримці, зміні, руйнуванню і відновленню порядку справ людини: устої... народів, притаманні їм інтереси, їх багатства та внутрішні сили, їх зовнішні ресурси, їх вихованість, закони... їх спосіб працювати, харчуватись, озброюватись..." [13, с. 58—59]. Саме ця теза, висловлена одним із авторів Енциклопедії Жаном Франсуа Мармонтелем, й стала основоположною при укладанні видання.

Пояснюючи в статті значення того чи іншого терміна або процесу, автори розповідали про інші можливості, переваги та недоліки, важливість чи другорядність останніх. Окремі підрозділи розшифровуються, з першого погляду, абсолютно різними за напрямками змістовними елементами класифікаційної схеми, але такими, що дійсно є притаманними певній галузі виробництва чи процесу. Так, можемо спостерігати представлення підрозділу "Роботи з камінням, гіпсом, сланцем та їх використання" засобами "Архітектурна практика", "Скульптурна практика", з одного боку, та "Камінь", "Покрівельник", з іншого. Як бачимо, відбувається поєднання двох напрямів у рамках одного підрозділу. Першу пару елементів класифікаційної схеми можна віднести до мистецької складової підрозділу, а другу — до чисто виробничої. Це свідчить про своєрідний підхід авторів Енциклопедії до подання інформації в ній. Основним завданням, напевно, було дотримуватися порядку в межах основного

розділу. Тобто всі елементи були підпорядковані одному загальному розділу "Пам'ять" і єдиному правилу — представити статті в Енциклопедії таким чином, щоб не тільки засвідчити їхній сутнісний характер, а й окреслити значення і місце процесів чи предметів в історії. Так, у статті "Мануфактура" містяться не тільки визначення *мануфактури* як такої, а подано інформацію, яка з різних ракурсів тлумачить цей термін.

Ще одна особливість, на яку хотілося б звернути увагу, це висвітлення у розділі "Пам'ять" тієї інформації, яка, з першого погляду, предметно належить до іншого розділу. Вже наводились приклади того, як кризь історичну призму висвітлюються питання суто виробничого, технологічного характеру. Але глибший аналіз статей Енциклопедії дає змогу відкривати нові особливості в поданні інформаційних даних. Наприклад, все, що стосується "Історії священної", абсолютно логічно вміщується в підрозділ "Наука про Бога" розділу "Розум (Філософія)". І це тим паче зрозуміло, враховуючи атеїстичні настрої більшості авторів статей [10, с. 11], зокрема на релігійну тематику. Але в таких статтях ми знаходимо інформацію не тільки, так би мовити, теоретичного значення, а й історичні дані, які по тексту переплітаються з теорією. Їхні автори буквально поринають у вихор історичних фактів та постатей. Зокрема, у статті "Християнство" знаходимо рядки, які доповнюють її інформативність у процесі розкриття змісту терміна *християнство*: "...законодавці, щоб викликати у людей повагу до законів, намагалися виступити в ролі посланців божих... В історії Перу сказано, що засновники імперії інків Манко-Капак та його сестра і дружина Крїя-Мама видавали себе один за сина, а інша за доньку сонця, яких батько відправив врятувати людей і встановити у них порядок і просвітництво" [27, с. 112]. Фактично автор навмисно уводить історичні дані в текст статті з метою повнішого розкриття значення терміна. Історичні дані мають місце навіть у тих статтях, які в першу чергу покликані представити теоретичну основу того чи іншого терміна, тому розділ "Пам'ять (Історія)" можна вважати загальним для усього інформаційного масиву Енциклопедії та, як наслідок, класифікаційної схеми.

Отже, зрозуміло, що зміст статей в Енциклопедії багатогранний не тільки в плані їхньої кількості різних за тематикою, а й у тому сенсі, що навіть кожна окрема своєю змістовністю, розкриваючи суть проблеми, вказує й на інші, не менш значні аспекти виникнення, розвитку чи застосування того чи іншого предмета, процесу, явища.

У першу чергу під час аналізу розділу "Розум" увагу варто зосередити на змістовному наповненні підрозділів "Загальна метафізика, або Онтологія, або Наука Буття, Можливості, Існування, Час, в чистому вигляді", "Наука про Бога", "Наука про Людину", "Наука про природу". Тільки кількісне вираження змісту кожного з них нам вказує на ступінь акцентування уваги авторами на розкритті тих тем, які були їм особливо близькими, тобто за допомогою подання яких вони висловлювали своє бачення організації та ролі кожної з наук у загальному науковому ряді класифікаційного представлення змісту Енциклопедії. Так, підрозділ "Загальна метафізика, або Онтологія, або Наука Буття, Можливості, Існування, Час, в чистому вигляді" є першим із перелічених і певним чином символізує свою значущість широким представленням складових щодо тематичного навантаження аналізованого підрозділу. З одного боку, ми не бачимо розкриття його змісту і тим паче змістовності засобами менших підрозділів-складових, що свідчить про символічну увагу авторів до цієї тематики. Більше того, перше місце серед інших означених підрозділів, на нашу думку, є просто даниною вимогам часу, коли матеріалістичні переконання Дідро [18, с. 158—159] великою мірою працювали не на користь

процесу видання Енциклопедії. З іншого боку, автори віддавали належне місце тим явищам, які окреслені в тематиці підрозділу "Загальна метафізика, або Онтологія, або Наука Буття, Можливості, Існування, Час, в чистому вигляді", і розуміли узагальнювальний характер його змістовності.

Підрозділ "Наука про Бога" взагалі представлено абсолютно новими, як на той час, навіть сміливими елементами. Певна сміливість авторів виявляється у відвертому поданні тематики його елементів. У ньому ми можемо спостерігати інформацію про зло. Такими самими є підрозділи "Наука про дійсно злих духів" та "Теологія природна". Зокрема, "Теологія природна" ними розглядається як наука про буття та божество, але вже з позиції природного їхнього значення. Тобто сувора теологія з акцентом природності, того, що певною мірою вносить дисбаланс в ідеалістичне розуміння богослов'я як науки про божественне буття. І роль такого дисбалансуювального ідеалістичне бачення (наприклад, середньовічних богословів) виконує зло. Автори Енциклопедії відкрито показали, що воно існує, незважаючи на те, що світом керує Бог. Навіть і в божественній організації є місце злу. Тому "Теологія природна" нами трактується як наука теодицеї. Зрештою, теологія природна як наука несе в собі функцію вивчення впливу чогось природного, чогось небожественного. У ставленні до зла така "небожественність" абсолютно адекватна, а природність, з притаманним баченням значення розуму, зовсім не виключаючи богословського початку, тим не менше доповнює і розкриває теологію дещо під іншим кутом зору. Так, у статті "Релігія" читаємо, що природна релігія — це поклоніння, яке розум, представлений сам собі і власному просвітництву, звертає до творця, якого потрібно любити та берегти [21, с. 110]. Таким чином, видно, як формується ще одна точка зору про значення та роль Бога, дещо відмінна від сповідуваної середньовічними теологами. У рамках цього дослідження така точка зору характеризується як ще один новий елемент у класифікації наук.

Зовсім по-іншому виглядають підрозділи "Наука про природу" та "Наука про Людину". Одразу варто наголосити, що на ідеологічному рівні між ними існує певний зв'язок або, якщо точніше, взаємозв'язок. Як ми зазначали, змістовність Енциклопедії має своєрідний характер, що виражається взаємозв'язком змістовності окремих підрозділів, засобами певних відсилань на конкретні зміни, що зустрічаються по тексту. Так, читаючи інформацію про релігію, ми спостерігаємо, як автор тексту в процесі викладення змісту останнього називає конкретні терміни та статті, в яких можна про них прочитати: "Розум", "Мораль", "Етика". Тому і в Енциклопедії розуміння терміна *природа* подано так, що при всіх помилках розуму, при всіх спотвореннях почуття та волі у людині можна виділити її природну сутність з нормальними потребами і прагненнями. Природна людина, зазначає Дідро, не є витівкою людського розуму, в ній відображується точний розум, що керує всесвітом [2, с. 91]. Саме тому треба розуміти, що людина — це природа, а природа — це людина. І в цьому тісному взаємозв'язку немає місця божественному, а є тільки таке розуміння природності людини, що і пояснює все догматичне, що не зрозуміле матеріалістам, радше не відповідне їхній ідеології. Такою *природністю* пронизано фактично весь розділ "Розум", у рамках якого і вміщено розглядуваний підрозділ "Наука про Людину". Адже це природне в людині, ця її істинна природа поєднана з рисами історичного походження, а також набутими нею в результаті соціальних відношень та розвитку. Загальне, природне в ній передує створенню законів, але воно залишається актуальним і в наступні періоди розвитку суспільства, бо природа людська залишається незмінною [2, с. 91]. Тобто природа людська в Енциклопедії позиціонується як константа, але така, що дає поштовх до розвитку всього навколо,

розвиваючись таким чином, і вже з позиції нового шабля розвитку продовжує свою місію, забезпечуючи процес еволюції суспільства, наук та знань. Отже, людина стає центральним елементом у загальному розвитку в чистому вигляді, виступаючи в Енциклопедії не просто основною, а насамперед всеоб'єднуючою ланкою в класифікаційному ланцюгу знань та явищ. Більше того, природність людини набуває такого розмаху, що, говорячи про неї, автори Енциклопедії визначають пряму залежність людини і землі: "Немає ніяких інших цінностей, крім людини і землі. Людина не має жодної цінності без землі, і земля не має жодної цінності без людини" [29].

Продовжуючи лінію *природності*, зазначимо про особливості юриспруденції та права, зокрема в підрозділі "Наука про Людину". В цьому сенсі можна говорити і про природність права, і про природність закону. Але, на нашу думку, потрібно з обережністю ставитись до отождолення цих двох понять, як це роблять певні дослідники. Зокрема, Вячеслав Волгін, відомий вчений-історик, у своїй праці "Развитие общественной мысли во Франции в XVIII веке" [2, с. 91] вказує на моральність природного закону і цим підводить розуміння закону до загального права. Тобто посередництво моральності, вважає він, забезпечує відповідність природного права природному закону. І дійсно, у плані моральної аспектності це так. Але "Природне право" та "Природний закон" є окремими елементами, що в тому числі складають підрозділ "Наука про закони". Навіть в Енциклопедії "Природний закон" та "Природне право" — це дві окремі статті. Більше того, проаналізувавши їхній зміст, можна зробити висновок про правильність нашої сентенції щодо різноаспектності представлення юриспруденції як науки в рамках усього наукотворчого загалу змісту Енциклопедії. Зокрема, у статті "Природне право" суть цього поняття розкривається як така річ, що внутрішньо зрозуміла будь-якій людині і пояснюється прикладом: "...такий внутрішній стан однаково притаманний і філософу, і людині, яка ніколи не володіла мистецтвом розмірковувати... різниця лише в тому, що на запитання, що таке право, останній, не вміючи підібрати потрібні висловлювання і зібратися з думками, негайно відправить вас до суду сумлінності... перший... замислиться і, лише поблукавши... прийде назад до висхідного пункту... намагаючись спочатку обмежитись своїм визначенням" [8, с. 346]. У випадку з природним законом йдеться про конкретні усталені речі й закон характеризується як те, що є вказівкою до виконання, як те, що ніякими внутрішніми відчуттями не можна нівелювати: "Природний закон є вічний і незмінний порядок, яким ми повинні керуватися в наших діях", — йдеться в однойменній статті Енциклопедії [9, с. 348]. Тому казати про використання понять *природне право* чи *закон* акцедентально, не враховуючи сутнісної різниці, на нашу думку, є необачним з огляду на важливість наявності цих елементів-складових у змісті Енциклопедії, що в результаті формують підрозділ "Наука про закони".

Розглядаючи питання природності, якими, про що уже зазначалось, буквально пронизано всю змістовність класифікаційної схеми, ми акцентуємо увагу в першу чергу на тих підрозділах, що є характерними у формуванні "моральної" сторони класифікаційного зібрання. І це не дивно, адже і попередні спроби систематизаційних організацій знань¹ теж були орієнтовані на висвітлення питань моральності, політики права. Тому наше завдання — спробувати пояснити

¹ Наприклад, Арістотель у своїх працях велику увагу приділяв питанням права, моральності та політики, що мало відображення в класифікаційній схемі організації знань мислителя [22, с. 41—43].

роль наук, що несуть ідеологічний зміст і підгрунття компромісу між церквою та громадянським суспільством. Враховуючи це, продовжуючи правничу тематику, акцентуємо вже на праві політичному.

Питання політичні або ж питання політики як такої дуже гостро стоять і сутнісно представлені в Енциклопедії. Адже автори мали свою особливу точку зору стосовно формування громадянського суспільства у ролі та значенні влади. Як наслідок, у тексті кожної з тематичних статей прослідковується намагання представити інформацію щодо аналізованій тематики під вигідним для авторів кутком бачення. Тому й основний закон (політичне право) у виданні трактується як такий, що є головним законом державного устрою. Звичайно, що в часи розквітання політичного устрою у Франції зразка XVIII століття у суспільстві постійно поширювались думки щодо покращення системи влади шляхом зміни моделі останньої в тому числі. Враховуючи те, що засновники Енциклопедії були налаштовані на формування громадянського суспільства, то і поняття основного закону в цьому виданні трактувалося не як тільки постанови, за якими вся нація визначає, якою повинна бути форма правління, а ще і договори між народом і тим або тими, кому він (народ) передає цю владу. Такі договори встановлюють належний спосіб правління та окреслюють межі верховної влади [20, с. 88]. Таким чином, автори Енциклопедії формують розуміння такої влади, яка, з одного боку, була б владою політичною, а з іншого, відображала настрої і бажання громадянського суспільства. Посилаючись на природність речей, творці аналізованого видання зосереджують увагу на тому, що "від природи ніхто не отримав права керувати іншими людьми... якщо природа і встановила якусь владу, то тільки батьківську... Будь-яка інша влада починається не природно... в неї завжди виявляється один з двох початків: або насилля і жорстокість того, хто її собі присвоїв, або ж згода тих, хто їй (владі — прим. О. Сербіна) підкорився відповідно до договору між ними і тим, кому вони передали владу" [13, с. 88—89]. Фактично окреслюються дві форми правління: Тиранія і Демократія, які висвітлюються в Енциклопедії і, таким чином, доповнюють змістовність підрозділу "Політика", що є складовою загального підрозділу "Наука про Людину" поруч з такими як, наприклад, "Мораль", "Торгівля внутрішня, зовнішня, з моря, з суші", "Економіка". І ось саме на цьому етапі дослідження варто було б подивитись на елемент "Економіка" класифікаційної схеми не просто як на складову одного підрозділу, а як на поняття, розкриття змісту якого можливе тільки з позиції аналізу одразу двох підрозділів — "Наука про Людину" та "Наука про природу".

Взагалі поняття *економіки* в Енциклопедії має характер багатогранності та широкої змістовності. Авторів статей, зокрема Дідро, намагалися об'єктивно висвітлювати тогочасні економічні реалії, враховуючи як позитивні, так і негативні риси. Саме на той час припадає гармонізація усіх існуючих тоді ідей розвитку економіки. Суміщення таких різко відмінних одна від одної ідей, фізіократичної² та соціально-економічної, стало можливим тому, що в кінці 40-х і в першій половині 50-х років XVIII століття увага противників існуючого устрою зосереджувалась в основному на

² Фізіократи — течія серед французьких економістів другої половини XVIII століття — часів Першої буржуазної революції у Франції. Фізіократія (від. грец. "фізіс" — природа і "кратос" — влада) означає "влада природи". Головною заслугою фізіократів є те, що, на відміну від меркантилістів, джерелом багатства вони вважали не торгівлю, а виробництво. Тож досліджували не сферу обігу, а сферу виробництва, але обмежились лише сільським господарством. Представники: Ф. Кене, А. Тюрбо, В. Мірабо, Д. Норе. [26, с. 223—228].

висвітленні загальних моментів антифеодальної програми і на критиці існуючого устрою. Завдяки цьому Дідро вдалося у роботі над економічним блоком Енциклопедії об'єднати представників різних ідейних таборів: Тюрбо, Кене, Морелле, Бодо — фізіократи, Руссо, Галані, Сен-Ламбер, Вольтер, Голбах, Гельвецій, Рейналь, Маблі, Бюффон — соціал-економісти [14, с. 41]. Через наявність такого авторського складу стало можливим представлення питань економіки під грифом професіоналізму кожного з авторів, але в межах загальної енциклопедичної єдності.

Серед акцентів, що були розставлені авторами в своїх статтях, варто виділити виокремлення значення та ролі землі й землеробства — "...мистецтво обробляти землю... найперше, найкорисніше і, можливо, найважливіше серед усіх мистецтв... землеробство народжується разом із законами суспільства; воно виникло одночасно з розподіленням земель. Плоди землі були першим багатством; люди не знали інших багатств, поки вони намагались бути щасливими на своїй ділянці землі..." [11, с. 306—308]. Як уже зазначалось, Дідро високо оцінював значення землі в житті та існуванні людини: "Немає ніяких інших цінностей, крім людини і землі... Оскільки землероби — це ті люди в державі, які трудяться більше всіх, а ситі менше всіх, вони обов'язково відчують відразу до свого стану або ж гинуть від нього. Кажати, що достаток примусить їх відректися від свого соціального стану — це значить бути неуком і жорстокою людиною" [29, с. 87]. Таким чином, бачимо свідчення високої оцінки землеробів як такого прошарку людей, котрі сумлінно виконують свій обов'язок. Аналіз статей Енциклопедії свідчить: автори усвідомлювали значення землеробства для розвитку економіки, наголошуючи, що землероб працює в першу чергу на себе і те, що не використовує сам, може абсолютно вільно реалізовувати на ринку, стимулюючи таким чином розвиток торгівлі. З іншого боку, вже тоді було зрозуміло, що, окрім простого землероба, можуть існувати люди, які б залюбки використали результат важкої праці землероба, заробивши гроші на грошах, зароблених землеробом з реалізації товару. Зокрема, відоме таке висловлювання Дідро: "Якою повинна бути думка народу про життя людини, яка продає повністю всі предмети, що виробляються, я поки що не знаю..." [14, с. 51]. З цього прикладу видно, що засновник Енциклопедії, м'яко кажучи, не вітав такий прошарок людей, які фактично підпадали під визначення Арістотелівської хрематистики. Нагадаємо, що, на думку цього філософа, верхівкою розвитку торгівлі є виникнення мистецтва хрематистики — мистецтва "робити гроші", іншими словами, гроші стали знаряддям для отримання ще більших грошей [22, с. 42—43]. Таким чином, окреслюється особливість змісту Енциклопедії — з одного боку, ми спостерігаємо увагу авторів цього видання до економічного блоку як до такого, що формує і відображає розвиток фінансової сторони існування суспільства, з іншого ж боку, спостерігаємо акцентування на внутрішній силі трудового ресурсу як запоруки розвитку економіки в цілому. Надлишкова грошей або ж маніакальне прагнення отримати надприбутки не є фактором розвитку економіки. Таким чином, у той час, як попередники авторів Енциклопедії окреслювали в своїх класифікаційних збірниках знань економічні науки або ж галузі, що, по суті, відповідають економічному спрямуванню розвитку суспільства, і на пряму асоціювали їх з фінансовою вигодою, то у випадку зі змістом видання, яке аналізується, первинним є трудовий, природний і навіть моральний потенціал людини в природі і природи в людині. Враховуючи цю сентенцію, зрозуміло, чому в статті "Торгівля" [24, с. 139] автор визначає цей термін як такий, що ро-

зуміється як обмін продуктами землеробства і виробами промисловості, який люди здійснюють між собою. В межах торгівлі виокремлюються сім її галузей: "землеробства, мануфактур, вільних мистецтв, риборолві, мореплавання, колоній та вексельної справи" [24, с. 140]. Тільки останню автор на пряму асоціює з отриманням грошей. Торгівля грошима, або вексельна справа, виникла внаслідок того, що люди домовились вважати золото та срібло знаками товарів, тому гроші стали просто товаром. І в цьому випадку ми спостерігаємо пануючу роль людини у формуванні процесу торгівлі грошима, що свідчить про важливість розуміння людської природи не тільки у соціальних аспектах формування громадянського суспільства, а й у питаннях суто прикладного характеру.

Отже, не занурюючись у дрібязковість вузькоспеціалізованих деталей, а спираючись тільки на фактографічні та аналітичні дані, ми приходимо до висновку, що "Економіка" в Енциклопедії виражається, в першу чергу, сутнісною складовою, якою пронизаний весь зміст аналізованого видання. Його автори, наголошуючи на важливості економіки як галузі розвитку суспільства, головним все ж таки вважають людський фактор, трудовий ресурс, і тому ми можемо говорити про *антропологічність* систематизаційної організації знань в Енциклопедії.

Розділ "Уява" — найменший в аспекті представлених у ньому елементів, що виражають його змістовність, але не менш важливий, ніж попередні з огляду на висвітлення усього загалу естетичних питань існування суспільства, так би мовити, мистецького аспекту цього питання. Мистецтво, за переконанням Дідро, "...не терпить привнесення в нього готових ідей, воно величне своєю відповідністю життю..." [23, с. 62]. Ті мистецтва, про які йдеться в цьому розділі, є фактично елементами естетичної складової цілого, в якості чого, в свою чергу, виступає вся класифікаційна схема як основний кістяк змістовираження Енциклопедії.

Історія естетики налічує багато віків, упродовж цього часу ставлення до неї та її місця в системі філософського знання неодноразово змінювалося. Найфундаментальніші підходи до визначення предмета і змісту естетики сформувалися ще в античності. Естетика спочатку виступала одним з елементів картини світу, таке місце вона займала у філософському розумінні піфагорійців³ і грецьких натурфілософів⁴. У софістів⁵ естетика розглядалася як чисто суб'єктивна основа ціннісного ставлення до світу, в основі їхніх естетичних уявлень лежав релятивізм (від лат. *relativus* — відносний — методологічний принцип, який полягає у метафізичній абсолютизації відносності та умовності змісту пізнання). Сократ прагнув виділити об'єктивну ціннісну основу естетичного подання, припустивши тісний зв'язок естетики з етикою [5, с. 67—68]. Платон, розвиваючи концепцію Сократа, поєднав її з піфагорійською традицією розуміння есте-

³ *Піфагореїзм* — давньогрецька філософська школа піфагорійців. Назва школи походить від імені засновника — Піфагора (VI століття до н. е.) [3, с. 42—43].

⁴ *Натурфілософія* (від латин. *natura* — природа) — спроба представити і пояснити природу, ґрунтуючись на результатах, отриманих науковими методами; займається найважливішими природничо-науковими поняттями (субстанція, матерія, сила, простір, час, життя, розвиток, закон природи), пізнанням зв'язків і закономірностей вищої природи [1, с. 182—184].

⁵ *Софісти* — давньогрецькі мудреці V—IV століть до н. е., які були мандрівними експертами з різних предметів, включаючи ораторське мистецтво, граматику, етику, літературу, математику та елементарну фізику. У філософії вони атакували тлумачення реальності елейців і намагались пояснити феноменальний світ. Їхня освітня програма базувалася на віруванні, що чесноті можна навчити [30].

тичних цінностей як чисельного вираження. В Арістотеля естетика стає дисципліною краси, що розглядає загальнофілософські питання і теорії художньої творчості, він уперше поставив перед собою мету розробити систему естетичних категорій в їхньому взаємозв'язку. В епоху Середньовіччя естетика стає, як і вся філософія, допоміжною до богослов'я дисципліною; у працях Фоми Аквінського естетика — це розділ богослов'я, який має розкрити роль мистецтва і краси світу в ставленні людини до Бога. В епоху Відродження естетика вивчала співвідношення природи і художньої діяльності. У часи Просвітництва основним завданням естетики вважалося вивчення особливостей художнього пізнання світу. Гегель вважав, що предметом естетики є витончене мистецтво [20, с. 105—107]. Його система естетичних категорій історично розвивається і будується на основі історичного становлення категорій, їхнього переходу з однієї в іншу. Основними естетичними категоріями цього філософа є: прекрасне, піднесене і потворне. Цим трьома категоріям відповідають три форми мистецтва: класична, символічна і романтична.

На нашу думку, в естетиці чуттєве пізнання є основною метою, на відміну від гносеології, де воно трактується як попередній ступінь для понятійного, логічного знання. В естетиці знання розглядається як цінність з позиції самого себе. Основною ознакою естетичного є те, що чуттєве пізнання здійснюється без віднесення його до поняття. Такий рід пізнавальної діяльності називається сприйняттям або спогляданням. Варто наголосити, що Дідро в усіх формах драматичного мистецтва завжди шукав елементи, з яких могло б постати монументальне, героїчне мистецтво майбутнього [28, с. 127]. Таким чином, ця пізнавальна діяльність є сприйняття предмета, яке безпосередньо, саме по собі здатне викликати особливе почуття — естетичне задоволення або незадоволення. В основі першого лежить судження про доцільність форми предмета, тобто його відповідності деякій внутрішній меті, внутрішній природі. Ця доцільність може виступати як співмірність частин одна з однією і певним цілим. Чим повніше виражена ця доцільність форми, тим більше почуття задоволення вона викликає, тим прекраснішою вона нам здається.

Особливість естетичного задоволення виражається його загальністю та одночасно суб'єктивністю чуттєвого сприйняття. Проблема поєднання загальності естетичного задоволення і суб'єктивності чуттєвого сприйняття — це одна з основних проблем естетики. Її автори Енциклопедії намагалися вирішити, припускаючи існування загальних понять розуму і загальної логіки мислення. Справа в тому, що естетичне знання характеризується конкретністю та водночас всеохопленістю, оскільки естетика є деякою системою понять логічних категорій. Загальність естетичного пізнання світу знаходить своє відображення в системності естетичного знання. Для естетики характерний логічний зв'язок, супідрядність, ієрархія понять, категорій, законів. Будь-яка проблема естетики може бути вирішена, тільки якщо вона пов'язана з усіма іншими проблемами і питаннями естетики. У такому разі естетика виступає як система законів і категорій, що описують світ, у його багатстві й цінності для людини, та творчість за законами краси, суть мистецтва, особливості процесу його розвитку, специфіку художньої творчості, сприйняття і функціонування художньої культури. У результаті аналізу статей Енциклопедії з естетичної тематики [12, с. 376—387] можна окреслити такі ознаки системності естетичного знання: певна його характеристика з позиції монізму — тобто пояснення певних явищ з одних і тих самих фундаментальних основ (так, у статті "Прекрасне" все розглядається з позиції прекрасного: "або

ми розглядаємо відношення устоїв і тоді маємо моральне прекрасне; або ми їх розглядаємо в літературних творах і тоді маємо літературне прекрасне; або ми їх розглядаємо в музичній г'есі і тоді маємо музичне прекрасне..." [12, с. 378]); мінімальна кількість аксіом або інших початкових положень має сприяти такому розгортанню ідей, щоб у своїй сукупності вони могли охопити максимальну кількість фактів і явищ; готовність сприйняти і теоретично узагальнити досі невідомі факти і явища. Більше того, ініціатор створення і головний редактор Енциклопедії Дідро спрямовував свою естетичну думку проти ідеалістичного розуміння мистецтва і його предмета, але не міг оминати характерну для його часу метафізичність і тенденцію до абстрактної узагальненості [23, с. 6]. Дідро як головний редактор видання, що аналізується у пропонованому дослідженні, фактично використовував всю свою енциклопедичність для відстоювання матеріалістичної теорії пізнання та висвітлення питань естетики, художньої критики. Зміст естетичної системи Дідро як співавтора Енциклопедії — боротьба за новий, реалістичний стиль у мистецтві [4, с. 20]. Тому можна зробити висновок, що естетика в розумінні енциклопедистів — це система закономірностей, категорій, загальних понять, що відображає під кутом зору певної практики істотні естетичні властивості реальності процесу, її освоєння за законами краси та функціонування мистецтва сприйняття і розуміння продуктів художньої діяльності.

Отже, такий детальний та планомірний аналіз змістовності Енциклопедії через розкриття структури та суті її змісту дає підстави зробити висновок, що аналізоване видання стало внеском не тільки у розвиток революційності суспільства та збільшило бажання людини змінити життя на краще, а й фактично розпочало відлік розвитку організації систем знань, відмінних від попередніх, богословських. Антропологічність сутнісного вираження класифікаційної схеми, представленої в дослідженні, і яка є, так би мовити, нервовою системою Енциклопедії, свідчить про готовність суспільства та суспільної думки до реформаторських кроків щодо окреслення та висвітлення нових наукових знань та нових наукових звершень.

Список використаної літератури

1. *Введение к наброску системы натурфилософии* // Шеллинг Ф. В. Й. Сочинения : в 2 т. / Ф. В. Й. Шеллинг. — М. : Мысль, 1987. — Т. 1. — С. 182—226.
2. *Волгин В. П.* Развитие общественной мысли во Франции XVIII в. / В. П. Волгин. — М. : Наука, 1977. — 376 с.
3. *Гайденко П. П.* Научная рациональность и философский разум / П. П. Гайденко. — М. : Прогресс-Традиция, 2003. — 528 с.
4. *Гачев Д.* Эстетические взгляды Дидро / Д. Гачев. — М. : Гослитиздат, 1961. — 192 с.
5. *Дж. Реале.* Западная философия от истоков до наших дней. Т. 1. Античность / Дж. Реале, Д. Антисери. — СПб. : Петрополис, 1994. — 336 с.
6. *Дж. Реале.* Западная философия от истоков до наших дней. Т. 3. От Возрождения до Канта / Дж. Реале, Д. Антисери ; С. Мальцева (пер.). — СПб. : Пневма, 2002. — 880 с.
7. *Дж. Реале.* Западная философия от истоков до наших дней. Т. 4. От романтизма до наших дней / Дж. Реале, Д. Антисери. — СПб. : Петрополис, 1997. — 880 с.
8. *Дидро Д.* Естественное право / Д. Дидро // Избранные произведения. — М. : [б. и.] ; Л. : Гос. изд-во худ. лит., 1951. — С. 346—348.
9. *Дидро Д.* Естественный закон / Д. Дидро // Избранные произведения. — М. : [б. и.] ; Л. : Гос. изд-во худ. лит-ры, 1951. — С. 348—349.
10. *Дидро Д.* Избранные атеистические произведения / Д. Дидро ; под ред. Х. Н. Момджяна. — М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1956. — 378 с.

11. Дидро Д. Собрание сочинений : в 10 т. Статьи из "Энциклопедии" / Д. Дидро ; пер. с фр. В. И. Пикова. — М. : [б. и.] ; Л. : Гослитиздат, 1939. — Т. 7. — 416 с.
12. Дидро Д. Статьи из "Энциклопедии" / Д. Дидро // Избранные произведения. — М. : [б. и.] ; Л. : Гос. изд-во худ. лит-ры, 1951. — С. 345—391.
13. История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера / под ред. Н. В. Ревуненковой. — Л. : Наука, 1978. — 312 с.
14. Казарин А. И. Экономические воззрения Дени Дидро / А. И. Казарин. — М. : Изд-во соц.-экон. лит., 1960. — 208 с.
15. Критика // История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера. — Л. : Наука, 1978. — С. 57—61.
16. Локк Дж. Сочинения : в 3-х т. Опыт о человеческом разумении (Философское наследие. Т. 93) / Дж. Локк. — М. : Мысль, 1985. — Т. 1. — 621 с.
17. Мануфактура // История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера. — Л. : Наука, 1978. — С. 160—165.
18. Момдзян Х. Н. Диалектика в мировоззрении Дидро / Х. Н. Момдзян // Век Просвещения. — М. : Париж, 1970. — С. 149—170.
19. Общество // История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера — Л., 1978. — С. 62—77.
20. Основной закон // История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера. — Л., 1978. — С. 88.
21. Религия // История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера. — Л., 1978. — С. 109—111.
22. Сербін О. Класифікаційна система наук Арістотеля: аналіз дуалістичного генезису старогрецького мислителя / Олег Сербін // Вісник Книжкової палати. — 2009. — № 3. — С. 39—44.
23. Скир А. Я. Предмет искусства в эстетике Д. Дидро / А. Я. Скир ; науч. ред. И. А. Ушацкая. — Минск : Наука и техника, 1979. — 160 с.
24. Торговля // История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера. — Л., 1978. — С. 139—160.
25. Фишер К. История новой философии: введение в историю новой философии. Фрэнсис Бэкон Верлуамский / К. Фишер // Фрэнсис Бэкон Верлуамский: реальная философия и ее эпоха. — М., 2003. — С. 217—536.
26. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко ; пер. с фр. В. П. Визгина. — СПб. : А-сад, 1994. — 406 с.
27. Христианство (теология и политика) // История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера. — Л., 1978. — С. 111—123.
28. Чалая З. Проблемы театра в эстетике Дидро / З. Чалая. — М. : Гослитиздат, 1936. — 176 с.
29. Человек // История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера. — Л., 1978. — С. 87—88.
30. Шамурин Е. И. Очерки истории библиотечно-библиографической классификации / Е. И. Шамурин. — М. : Изд-во Всесоюз. Книж. палаты, 1955. — Т. 1. — 399 с.
31. Шичалин Ю. А. Софисты / Ю. А. Шичалин // История философии. Запад-Россия-Восток. Кн. 1. Философия древности и средневековья. — М., 1995. — С. 112—113.
32. Encyclopédie, ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers. — Mode of access: <http://portail.atilf.fr/encyclopedie/>. — Title from screen.
33. Le Projet Philosophique de l'Encyclopédie. — Mode of access: <http://encyclopedie.uchicago.edu/node/162>. — Title from screen.
34. Le Système figuré des Connoissances humaines. — Mode of access: <http://classes.bnf.fr/dossism/gc378.htm>. — Title from screen.

В публикации охарактеризованы классификационные схемы основных разделов Энциклопедии. Проведен подробный анализ ее структуры и содержания, позволяющий сделать вывод, что это издание своим появлением дало отсчет развитию организации систем знаний, отличных от предыдущих, богословских.

The paper presents the classification scheme of the main parts of the Encyclopedia. The analysis of the structure and content of data classification schemes, suggests that this edition of his appearance gave the countdown development of the organization of knowledge systems differ from the previous theological.

Надійшла в редакцію 10 грудня 2010 року